

надежного союзника імперії. Іменно з того часу і до закінчення античної епохи сарматські міграції із степної зони Північного Причорномор'я визначали історичне становлення не тільки варварського населення Таврики і Херсонеса, але і населення дунайських провінцій Римської імперії.

V.M. Zubar'

SARMATIANS, POPULATION OF TAURICA AND CHERSONESOS IN THE 1ST CENTURY AD

Based on the sources which is available in present, it is safe to say that during the first half and the third quarter of the 1st century AD Taurica was included in the sphere of the military and political activity of Sarmatian unions. The late Scythians, who after the Diophantos' campaign had no the common political integrity, formed part of the early state Sarmatian union, which could have been named «the nomadic empire» or «the nomadic confederation». Namely this political union became the principal military and political power in Taurica and the real threat to the existence of the main center of the ancient civilization that was Chersonesos. Owing to the strong measures of the legate of Moesia province T. Plautius Silvanus, in the 60s years of the 1st century AD the situation of the city stabilized, and by the beginning of the 2nd century AD the relatively peaceful relations were established between Chersonesos and barbarians living in Taurica, and were conducive to the beginning of activation of versatile economic connexions.

In the wide historical plan, the events, which took place in the 1st century AD in Taurica, are evidence of the comprehension by Rome the movement of the processes in the Northern Black Sea coast, and the threat from the Sarmatian side, who migrated from time to time through the steppe zone of the region to the borders of the empire. Consequently, during the reign of the emperor Nero the first large-scale and successful enough attempt to give the active military help to Greek population of Chersonesos and to turn it into the true ally of the empire was made. Namely since that time and up to the end of the ancient epoch Sarmatian migrations from the steppe zone of the region of Northern Black Sea coast became the major for the historical development not only for the barbarian population of Taurica and Chersonesos, but also for the Danube provinces of the Roman empire.

А.В. Івченко

ПОЯВА ГУНІВ У ПІВНІЧНОМУ ПРИЧОРНОМОР'І

Статтю присвячено висвітленню шляхів, якими гунни просувалися до Північного Причорномор'я. Зроблено спробу пошуку відповідностей між схемою, яка була розроблена на основі аналізу писемних джерел, та наявним археологічним матеріалом, зокрема поховальними пам'ятками. Останні на території Північного Причорномор'я та Криму поділяють на дві групи, що, можливо, має у своєму підґрунті етнічні чинники.

Вивчення культури та історії європейських гунів налічує вже понад 250 років¹. Проте певна кількість проблем, пов'язаних з цією темою, ще не здобула свого остаточного вирішення. Однією з таких проблем можна вважати шляхи та порядок проникнення гунів до Східної Європи, зокрема до Північного Причорномор'я. Дослідники намагалися вирішити її в різний спосіб, але останнім часом починає переважати така загальна схема: напередодні вторгнення до Європи гунський союз племен остаточно консолідувався на Волзі та в Південному Приураллі. Тут нове утворення включало до свого складу іншомовні, у тому числі іранські та угорські, народи (сарматів, аланів тощо), і звідси розпочало свій рух на захід². Одержавши перемогу над північнокавказькими аланами в останній чверті IV ст.³, гунни вдираються до Північного Причорномор'я. Зіткнувшись на

нижньому Дніпрі з готами Германаріха, гуни тимчасово припиняють свій рух⁴, але згодом знову перемагають та крокують уже прямо на захід до Паннонії. І хоча, звичайно, існують й інші думки щодо порядку, хронології та характеру гунського руху⁵, вищенаведена схема можна вважати найбільш поширеною. Дослідники майже завжди брали до уваги те, що фактично на цих теренах гуни з'являлися ще принаймні один раз, під час повернення із Західної Європи⁶. Це відобразилось у відповідних археологічних типологіях⁷ і зумовило появу дещо відмінних поглядів щодо вирішення деяких питань. Одним з них є питання про порядок проникнення гунів до Північного Причорномор'я. За класичною схемою, гуни потрапили до цього регіону одночасно двома шляхами: одна група, найбільша, рухалася до Подніпров'я та обминула при цьому Азовське море з півночі, а друга, найменша, просувалася через Керченську протоку до Криму⁸. Проте останнім часом з'явилася думка, за якою гуни потрапили до Криму пізніше, ніж до Північного Причорномор'я загалом, лише у V ст.⁹

Так чи інакше, за обома запропонованими варіантами, у Криму опинилася якась окрема частина гунського союзу. Якщо ж торкатися наявних побудов, незрозуміло, чи була ця частина хоча б якоюсь мірою відмінна від загальної маси союзу, і якщо була, то в чому. Отже, цілком доречною виглядає спроба розглянути відображення наявної ситуації в археологічному матеріалі і, взагалі, як розташування в географічному просторі наявних археологічних пам'яток співвідноситься із загальною схемою принаймні перших етапів гунського руху від Волзько-Уральського межиріччя до Північного Причорномор'я.

Традиційно комплексами, які були залишені народами, що входили до складу гунського союзу (або навіть самими гунами), вважають поодинокі степові поховання та окремі знахідки речей, які характеризуються досить сталими типами інвентарю (прикрасами з дорогоцінних металів «поліхромного» стилю, зброєю тощо)¹⁰. Окремі спроби розширити коло джерел, які можна було б зарахувати до гунів, нині не можна вважати остаточно доведеними¹¹. Отже, саме пам'ятки цього типу, що датуються IV—V ст., і покладено в основу запропонованого аналізу.

Більшість типологічних і хронологічних розробок, за якими загальний масив цих комплексів розподіляли на окремі групи, були виконані на основі аналізу стилістики, орнаменту та технології виготовлення окремих типів речей¹². Якщо будь-які інші чинники (поховальний обряд, конструкція поховальних споруд і т. ін.) і брали до уваги, то, як правило, істотно на отриману картину вони не впливали¹³. Проте, незважаючи на в цілому поганий стан збереження джерел та їх не завжди належну документованість, певна частина таких чинників є достатньо інформативною.

У літературі вже були спроби розподілити поховальні пам'ятки гунського часу за характером поховальних споруд та обряду¹⁴. Дослідники виокремили три загальні типи комплексів: поховання з залишками «вогненого культу» (I тип), трупопокладення під курганним насипом (II тип) та трупопокладення без курганного насипу (III тип). Відразу зауважимо, що внаслідок нечисленності матеріалу, неоднаковості стану та ступеня його збереження як у межах одного типу, так і в порівнянні між типами запропоновану класифікацію можна вважати лише робочою. Проте стан джерельної бази робить спроби детальнішої їх класифікації дуже умовними¹⁵ і на цьому етапі дослідження недоцільними. Тому подальший аналіз у першу чергу буде проведено саме за трьома запропонованими «загальними» типами. При цьому, на відміну від попередніх досліджень, окремі знахідки речей та речових комплексів до уваги братися не будуть, оскільки їх інформаційна цінність з боку, що нас цікавить, дорівнює нулю. З огляду на поганий стан джерельної бази та існування певної кількості знахідок окремих речових комплексів за ознаки саме поховальної пам'ятки було обрано такі чинники: наявність у комплексі кісток людини та наявність зафіксованої поховальної споруди (кургану, ґрунтової ями, склепу тощо). Наявність хоча б одного з чинників була підставою для внесення пам'ятки до масиву дослідження. Винятком є лише три поховання: зі Старої Ігрени, хутора Саги та Нової Маячки¹⁶. У процесі дослідження кожного з них не було зафіксовано ні поховальних споруд, ні людських кісток. Утім, усі три комплекси відрізняються багатством інвентарю (у тому числі такими визначальними його типами, як характерні зброя та прикраси), а в перших двох ще було знайдено кістки коня. Беручи до уваги те,

що велика частина поховань цього типу мала у супроводі коня, ці пам'ятки розглядали як поховальні. Характер поховальної споруди оцінювали так: якщо під час дослідження місця пам'ятки, навіть коли вона на момент дослідження вже була остаточно зруйнована, жодних свідчень про існування тут кургану знайдено не було і люди, які першими зробили знахідку, не згадували про це, то комплекс розглядали як безкурганний¹⁷.

Отже, на території між Волгою та західними кордонами Північного Причорномор'я налічено 39 поховань; з них до I типу належать 8, до II — 13 та до III — 18 комплексів. Перша група є найчисленнішою і при цьому найбільш неоднорідною. По суті, вона поєднується в єдиний масив лише за наявністю «вогнего ритуалу» та є строкатою за іншими показниками¹⁸. Дві інші — більш-менш компактні та єдині принаймні за базовими характеристиками.

Треба зазначити, що за іншими елементами поховального комплексу (насамперед мається на увазі склад поховального інвентарю) виокремлені типи чітко не різняться один від одного. До того ж поганий стан збереження (різний ступень повноти комплексів, невідповідна документація тощо) та їх невелика кількість не дають змоги робити остаточні статистичні висновки. Можна говорити лише про певні тенденції, притаманні тому чи іншому типу. Наведемо лише ті з них, за якими прослідковуються хоч якісь відмінності.

Металеві казанки частіше трапляються на пам'ятках III типу (7 одиниць), в інших їх майже немає. Кераміка відносно більше властива I (5 випадків), хоча фіксується і в II, і в III типах. Дерев'яний посуд є лише в похованнях I типу, і то зрідка. Проте тут зовсім немає прикрас (діадем, колтів), які трапляються трохи менше, ніж на половині пам'яток III типу, та більше, ніж на двох третинах пам'яток II типу.

Досить цікава картина складається з наявністю зброї, оздоблення коня та його кісток у могилах. Елементи кінської упряжі є в усіх похованнях I типу та в половині поховань II та III типів. При цьому наявність кісток коня разом з людиною порівняно однакова для всіх — приблизно 50 % випадків. Майже відповідна ситуація зі зброєю. Небіжчики з поховань I типу озброєні майже всі (та майже всі з озброєних мають по кілька військових знарядь), а в II та III типах таких лише половина, і лише 50 % з них мають більше ніж один вид озброєння. Проте якщо для «воjákів» з поховань I та III типів властиві мечі (приблизно по 50 %), то в II типі їх майже немає.

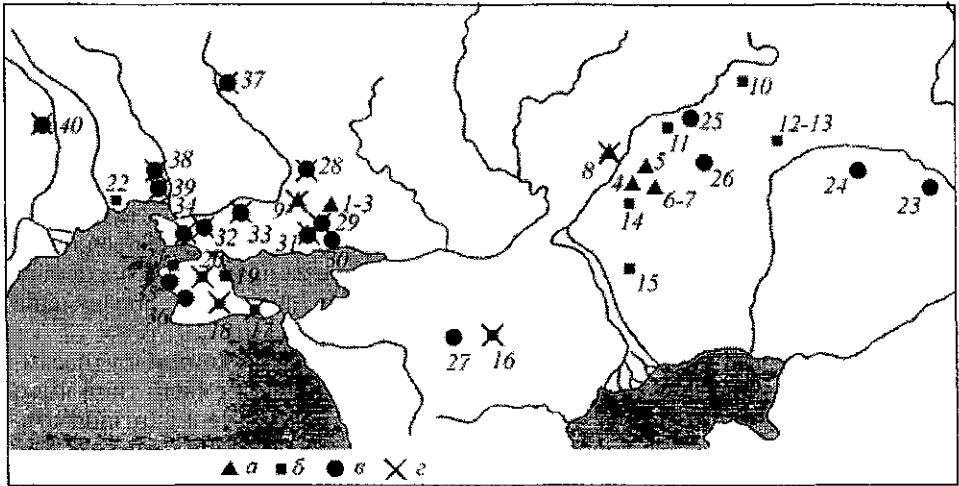
Отже, хоча I тип і виглядає більш «войовничим» (узда, зброя), II — більш «жіночим» (прикраси), а III тип прибрав до себе казанки, які, можливо, за аналогією з великими казанами певною мірою можна розглядати як ритуальні предмети¹⁹ [17], провести між типами впевнені межі за складом поховального інвентарю досить важко.

Картографування пам'яток за запропонованими типами свідчить про існування двох головних регіонів їх розповсюдження: Волзько-Уральський та Нижньодніпровсько-Кримський (рисунок). Між ними розташоване Північне Передкавказзя, де такі комплекси дуже нечисленні.

Для Волзько-Уральського регіону характерна порівняно велика кількість пам'яток. До того ж лише тут усі три типи поховань не мають якихось окремих чітких зон розташування та трапляються упереміш, маючи більш-менш однакову кількість комплексів у кожному з них. Саме тут розташоване нетипове поховання Володимірівка 4, яке в курганному трупопокладенні містить окремі елементи «вогнего ритуалу»²⁰.

Північне Передкавказзя надає лише два поховання — одне курганне та одне ґрунтове трупопокладення (обидва є випадковими знахідками)²¹. Треба додати, що й окремих знахідок речей тут небагато (всього декілька).

Найяскравішу картину надає другий, Нижньодніпровсько-Кримський, регіон, який, власне, нас і цікавить. Кількість пам'яток тут знову стає великою, але характер розподілу за групами істотно відрізняється від такого у Волзько-Уральському межиріччі. Загалом на цій території налічено 21 пам'ятку, яку можна зарахувати до степових поховань гунського часу. За кількісним розподілом між типами поховань ця територія відмінна від Поволзько-Уральського регіону, де спостерігається приблизна рівновага, але в цілому відповідає загальній картині —

Степові поховання гунського часу між Уралом та Дунаєм: а — комплекси зі спаленнями; б — курганні трупопокладення; в — безкурганні трупопокладення; г — випадкові знахідки; 1 — Новогригорівка VII; 2 — Новогригорівка VIII; 3 — Новогригорівка IX; 4 — Рівне, к. 42; 5 — Покровськ, к. 2; 6 — Покровськ, к. 17; 7 — Покровськ, к. 18; 8 — Нижня Добринка; 9 — Макартет; 10 — Володимирське; 11 — Покровськ, к. 36, п. 2; 12 — Шипове, к. 2; 13 — Шипове, к. 3; 14 — Верхньопогромне, к. 4 п. 3; 15 — Ленінськ, к. 3, п. 12; 16 — Здвигівське; 17 — Марфівка; 18 — радгосп ім. Калініна; 19 — пос. Чикаренко; 20 — Ізобільне; 21 — Беляус; 22 — Кубей, к. 8, п. 2; 23 — Кизил-Адир; 24 — Нова Успенівка; 25 — Курнаївка; 26 — радгосп «Восход»; 27 — Зеленокумськ; 28 — Новоіванівка; 29 — Мелітополь; 30 — Кам'яна Могила; 31 — Дмитрівка; 32 — Альошки; 33 — Нова Маячка; 34 — Саги; 35 — Беляус, 1991 р.; 36 — Усть-Альмінське; 37 — Стара Ігреня; 38 — Антонівка; 39 — Тилгульський лиман; 40 — Концешти

дещо зменшується відсоткова кількість I та II типів та дещо зростає частка III, що не принципово. Майже та сама відповідність прослідковується й за розподілом інвентарю: певні незначні коливання є, але якщо враховувати загальну нечисленність матеріалу, то вважати їх показовими немає сенсу. Як єдиний виняток можна навести діалекти й колти: їх відносна кількість різко збільшується для III типу порівняно з II. Хронологічно ці пам'ятки також виглядають досить компактно: у цілому вони датуються кінцем IV—V ст. Датування кількох з них першою половиною IV ст.²² переглянуто на кінець V ст.²³. Привертає увагу, що за типом поховання та конструкцією поховальних споруд цю територію можна поділити на два мікрорегіони: Північний (понижзя Дніпра) та Південний (Крим). Першому притаманні головним чином безкурганні поодинокі поховання. Єдине трупопокладення в кургані трапляється вже далеко на заході, у пониззі Дністра (Кубей)²⁴. Для другого характерні переважно курганні поховання. Дві ґрунтові могили, що зафіксовано тут, дещо відмінні від аналогічних захоронень Північного мікрорегіону. Про це йтиметься нижче.

Зазначене можна доповнити інформацією про пам'ятки, які містять залишки «вогнего ритуалу». Вони трапляються лише у Волго-Ураллі та на нижньому Дніпрі. Проте характер їх досить різний. На Волго-Ураллі лише для однієї з них (Володимирівки 4) зафіксовано наявність кістяка людини. Усі інші — це вогнища в насипі чи на давньому горизонті кургану (у цій статті їх ураховано лише 4, хоча відомо більше)²⁵. Для них характерні відсутність кісток людини та наявність курганного насипу. На нижньому Дніпрі ситуація протилежна — тут є кістки людини, але немає курганів²⁶. І це (відсутність курганів) притаманне не тільки доведеним трупоспаленням, таким як Новогригорівка, а й пам'яткам, де кістки людини зафіксовано не було, але залишки «вогнего ритуалу» — обпалені речі — мали місце (Макартет)²⁷.

Отже, за типом поховальних споруд та пов'язаними з ними елементами обряду географічно регіон пониззя Дніпра та Криму поділяється на дві частини: Північну (ґрунтові пам'ятки) та Південну (курганні). Треба зауважити, що, незважаючи на невелику кількість пам'яток, нині такий поділ уже не можна пояс-

нювати невідповідним станом дослідження окремих територій. У Північному Причорномор'ї, зокрема на нижньому Дніпрі, упродовж тривалого часу працювало багато великомасштабних новобудівних експедицій (див. «Археологічні відкриття» за 1970—1980-ті роки). Більшість із них було насамперед орієнтовано на дослідження курганів, але при цьому саме цей регіон на дає нам жодної курганої пам'ятки. Майже всі поховання було знайдено тут випадково та, як правило, не археологами. Це дає змогу стверджувати, що за таким географічним поділом ховаються певні реалії давнини, для яких мають бути пояснення в процесах, що відбувалися за тих часів.

На нашу думку, у протиставленні «курган — не курган» при побудові поховальних пам'яток, яке відповідає географічному поділу території, лежить різний підхід щодо поховального обряду населення, яке мешкало в різних мікрорегіонах. Насамперед цей підхід спостерігається в ставленні до оздоблення місця поховання. На нижньому Дніпрі прослідковується намагання «заховати» це місце²⁸. Жодна з пам'яток, які тут було знайдено, не мала на поверхні яких-небудь ознак, що б її маркували. Навіть найбідніше з них поховання на Кам'яній Могилі, яке супроводжувалося мінімумом інвентарю, було зроблено в глибині печери. Цей обряд перегукується з давно відомими у фаховій літературі «річковими похованнями», одним з класичних прикладів яких є суджинська пам'ятка.

Зовсім інша ситуація спостерігається в Криму. Усі поховання тут зроблено з вторинним використанням поховальних споруд попередніх часів. Усі могили, розташовані в курганах, яких тут більшість, впускні. Одне з двох ґрунтових поховань, Усть-Альмінське, зроблено в античному склепі, який знаходився на некрополі, тобто в місці, що вже було відоме як поховальне, і який було пограбовано набагато раніше²⁹. Йому, до речі, відповідає поховання на некрополі Біляуса, яке теж знаходилося в раніше пограбованому склепі, але вже під курганом.

Отже, цілком імовірно, що різниця між поховальним звичаєм кочовиків, які ховали власних небіжчиків у Подніпров'ї, та тих, що пройшли до Криму, полягала навіть не в наявності чи відсутності курганів, а в тому, що перші старанно ховали місце покладання своїх померлих, а другі, навпаки, використовували для цього вже добре відомі, «оздоблені», місця поховань. Таку думку не заперечує й єдине кримське поховання, яке не відповідає цьому критерію — друге безкурганне поховання маленького хлопчика з Біляуса. Його було просто кинуте до старої господарчої ями з мінімумом інвентарю, за складом та кількістю якого це поховання було навіть біднішим, ніж більшість пограбованих та зруйнованих комплексів³⁰. Важко сказати, чи можна взагалі цю пам'ятку вважати власне поховальною, але те, що в будь-якому разі це не поховання, яке було б зроблено за звичайним обрядом, майже не викликає сумнівів.

Таким чином, ми маємо свідчення про певні ідеологічні відмінності, що існували між степовими мешканцями Подніпров'я та Криму. Разом з тим тотожність матеріальної культури, інших елементів поховального обряду (наявність коня, діадем, зброї) та єдність у часі дають змогу розглядати їх як достатньо близькі між собою складові більш великого об'єднання. Загалом ситуація, що склалася після картографування поховань, на нашу думку, добре відповідає тій загальній схемі проникнення гунів до Північного Причорномор'я, про яку йшлося на початку статті. Процесу консолідації гунського союзу в межиріччі Волги та Уралу відповідає порівняно велика кількість пам'яток різних типів, які перемішані між собою та не створюють за розміщенням тих типів у просторі якихось компактних груп. До того ж, саме на цих теренах було знайдено поховання більш ранніх, сарматських, часів, які містять у складі інвентарю певні гунські типи речей та пов'язуються дослідниками з найпершими спробами окремих невеличких загонів гунів проникнути до Європи³¹. Незначна кількість поховань у Північному Передкавказзі відбиває етап гунського руху за Волгу за часів їх зіткнень з аланами. І нарешті, відмінність у типах поховальних споруд на нижньому Дніпрі та в Криму добре узгоджується зі свідченнями писемних джерел про два шляхи проникнення гунів до Північного Причорномор'я — через Крим та навколо Азовського моря, — якими могли рухатися дві різні за походженням частини гунського союзу.

Нині важко дійти висновку, які саме чинники — етнічні, майнові чи соціальні — знаходилися в підґрунті їх відмінності одне від одного. Не виключено, що ці чинники мали хронологічний характер. Якщо поховання Подніпров'я переваж-

но тяжіють до першої половини V ст., то в Криму відсоток тих, які можна зберегти до другої половини V ст., збільшується, хоча й не переважає. Без додаткових даних дуже важко визначити, чи має така хронологічна розбіжність якусь вагу. Утім, за аналогію можна навести ситуацію, що склалася в досить близькій за характером формування салтово-маяцької культури, до складу якої також входили різні за етнічним походженням, у тому числі й степові, народи. За загальної єдності культури, матеріальної для всіх її етнічних компонентів, саме в типах поховальних споруд дослідники знаходять риси, що маркують етнічні відмінності. Проте, на думку більшості фахівців, гунський союз теж мав складну багатокомпонентну етнічну структуру³². Це дає змогу запропонувати як один з варіантів пояснення відмінностей у побудові поховальних споруд (курган — не курган) насамперед саме якусь етнічну відмінність населення, що залишило їх. Не виключено, що за інтерпретацією цих пам'яток можна запропонувати їх належність до гунів-альціагірів, що, за писемними джерелами, мешкали в Криму за часів після гунської навали³³.

¹ Бернштам А.Н. Очерки истории гуннов. — Л., 1952. — С. 6.

² Будагова В.П. Варварский мир эпохи Великого переселения народов. — М., 2000. — С. 12, 50; Смирнов А.П. К вопросу о гунских племенах на средней Волге и в Прикаспии // Археологические исследования на юге Восточной Европы. — М., 1974. — С. 66; Халиков А.Х. Великое переселение народов и его роль в образовании варварских государств // От доклассовых обществ к раннеклассовым. — М., 1987. — С. 90.

³ Айбабин А.И. Этническая история ранневизантийского Крыма. — Симферополь, 1999. — С. 55; Артамонов М.И. История хазар. — Л., 1962. — С. 45, 53; Шелов Д.Б. Волго-донские степи в гунское время // Вопросы древней и средневековой археологии Восточной Европы. — М., 1978. — С. 81

⁴ Артамонов М.И. Указ. соч. — С. 54; Бернштам А.Н. Указ. соч. — С. 149.

⁵ Павленко Ю.В., Смагулов С.А. Гуни напередодні їх вторгнення в Європу // Археологія. — 1993. — № 1. — С. 35—36; Халиков А.Х. Татарский народ и его предки. — Казань, 1989. — С. 60.

⁶ Айбабин А.И. Указ. соч. — С. 77; Сидоренко В.А. К вопросу об этнической атрибуции Ай-Тодорского клада монет IV — начала V вв. с подражаниями «клучистого типа» // Материалы к этнической истории Крыма. — Киев, 1987. — С. 136; Талис Д.Л. Оборонительные сооружения Юго-Западной Таврики как исторический источник // Археологические исследования на юге Восточной Европы. — М., 1974. — С. 112.

⁷ Амброз А.К. Восточноевропейские и среднеазиатские степи V — первой половины VIII веков // Степи Евразии в эпоху средневековья. — М., 1981. — С. 21—23; Засецкая И.П. Культура кочевников южнорусских степей в гунскую эпоху (конец IV—V вв.). — СПб., 1994. — С. 139—140.

⁸ Пиоро И.С. Указ. соч. — С. 44—45; Сазанов А.В. Боспор у ранневизантийський час // Археологія. — 1991. — № 2. — С. 17—19; Шелов Д.Б. Указ. соч. — С. 82.

⁹ Айбабин А.И. Указ. соч. — С. 76; Анохин В.А. История Боспора Киммерийского. — Киев, 1999. — С. 178—179.

¹⁰ Баранов И.А. Погребение V в. н. э. в Северо-Восточном Крыму // СА. — 1973. — № 3. — С. 245; Дашевская О.Д. Погребение гунского времени в Черноморском районе Крыма // МИА. — 1969. — № 169. — С. 60; Засецкая И.П. Дата мелитопольского комплекса в свете проблемы хронологи памятников гунской эпохи // Древности Евразии в скифо-сарматское время. — М., 1984. — С. 76; Тиханова М.А., Черняков И.Т. Новая находка погребения с диадемой в Северо-Западном Причерноморье // СА. — 1970. — № 3. — С. 126; протилежна точка зору: Высотская Т.Н., Черепанова Е.Н. Находки из погребений IV—V вв. в Крыму // СА. — 1966. — № 3. — С. 196; Синицин И.В. Археологические работы в зоне строительства Сталинградской ГЭС // КСИИМК. — 1953. — 50. — С. 85.

¹¹ Ковалевская В.Б. Антропоморфные амулеты VI—IX вв. на Северном Кавказе // КСИА. — 1983. — № 176. — С. 43—48; Кругликова И.Т. Погребение IV—V вв. н. э. в деревне Айвазовское // СА. — 1957. — № 2; Михлин Б.Ю. Гунський амулет з Жданівського музею // Археологія. — 1972. — № 5. — С. 96; Шелов Д.Б. Антропоморфный амулет из Танаиса // Древности Евразии в скифо-сарматское время. — М., 1984. — С. 244.

¹² Амброз А.К. Проблемы раннесредневековой хронологии Восточной Европы. Ч. 1 // СА. — 1971. — № 2. — С. 115—121; Засецкая И.П. Культура кочевников... — С. 111—131.

¹³ Засецкая И.П. Культура кочевников... — С. 12—23.

¹⁴ Там же. — С. 12—13.

¹⁵ Там же. — С. 16.

¹⁶ Засецкая И.П. Культура кочевников... — Табл. 9—10, 16; Ковалева И.Ф. Погребение IV в. у с. Старая Игрень // СА. — 1962. — № 4. — С. 233—235.

¹⁷ Це уточнення потрібне у зв'язку з можливістю помилкового зарахування зруйнованого курганного поховання до кола поодиноких безкурганних пам'яток.

¹⁸ *Засецкая И.П.* Культура кочевников... — С. 13—16.

¹⁹ *Боковенко А.Н., Засецкая И.П.* Происхождение котлов «гуннского типа» Восточной Европы в свете проблемы хунно-гуннских связей // Петербург. археолог. вестн. — 1993. — Вып. 3. — С. 74.

²⁰ *Засецкая И.П.* Культура кочевников... — Табл. 35.

²¹ *Там же.* — Табл. 11, 13.

²² *Айбабин А.И.* Погребения кочевнической знати в Крыму конца IV—VI вв. // МАИЭТ. — 1993. — Вып. 3. — С. 208.

²³ *Айбабин А.И.* Этническая история... — С. 45.

²⁴ *Субботин Л.В., Дзиговский А.Н.* Сарматские древности Днестро-Дунайского междуречья. — Киев, 1990. — Т. 3. — С. 16—20.

²⁵ *Засецкая И.П.* Культура кочевников... — Приложение 1.

²⁶ *Там же.* — Табл. 1—6.

²⁷ Цю пам'ятку не було враховано в статті, тому що ні кісток людини, ні залишок поховальної споруди тут не було знайдено; див.: *Пешианов В.Ф., Телегин Д.Я.* Жертвенное место алано-гуннского времени в урочище Макартет // АО за 1967—1968 гг. — С. 229—232.

²⁸ *Михайлов Б.Д.* Погребение гуннского времени на Каменной Могиле в Северной Таврии // МАИЭТ. — 1993. — Вып. 3. — С. 109—110.

²⁹ *Пуздоровский А.Е., Зайцев Ю.П., Неневоля И.И.* Погребение воина гуннского времени на Усть-Альминском могильнике // Исследования по этнической истории античной Таврики // Хсб. — Севастополь, 1999. — Вып. 10. — С. 194—207.

³⁰ *Айбабин А.И.* Указ. соч. — С. 73.

³¹ *Засецкая И.П.* Культура кочевников... — С. 138.

³² *Там же.* — С. 56; *Буданова В.П.* Указ. соч. — С. 50—51; *Халиков А.Х.* Татарский народ ... — С. 57—60.

³³ *Пиоро И.С.* Указ. соч. — С. 45.

Одержано 02.04.2002

А.В. Ивченко

ПОЯВЛЕНИЕ ГУННОВ В СЕВЕРНОМ ПРИЧЕРНОМОРЬЕ

Вопросы, связанные с характером, хронологией и путями появления гуннов в Северном Причерноморье, до сих пор не могут считаться выясненными окончательно. Согласно наиболее распространенной схеме, гуннский союз, консолидировавшись на Волге, через Северное Предкавказье проникает на эти территории.

Анализ археологических источников подтверждает это мнение. Гуннские погребальные памятники Северного Причерноморья по способу захоронения и типу погребального сооружения делятся на две части. Возможно, это было связано с этнической неоднородностью населения, оставившего данные памятники. Не исключено, что крымские памятники оставлены гуннами-альдиагирами, которые входили в гуннский союз и упоминаются в письменных источниках.

Можно сказать, что результаты картографирования археологических памятников хорошо иллюстрируют движение гуннов с Волги через Северное Предкавказье в Северное Причерноморье и Крым.

A. V. Ivchenko

APPEARING OF HUNS ON THE NORTHERN COAST AREA OF THE BLACK SEA

The questions, which are connected with peculiarity, chronology and ways of appearance of Huns on the territory of the northern fringes of the Black Sea, couldn't have been still solved finally. According to the scheme being in wide usage the Huns, developed into union on Volga region, were to this territory across the northern ciscaucasian region. This opinion is corroborated by an analysis of archaeological sources. Hunnish burials on the northern fringes of the Black Sea are divided into two clusters by the way of burying and type of burial construction. Possibly, it was bound up with ethnical heterogeneity of the population, which left the sites. It is possible, that Crimea sites were left by Huns-Althiagirs, who formed part of Hunnish union and aforementioned in the writing records.

It may be added, that the results of mapping of archaeological sites well illustrate Huns advancement from the Volga across the northern ciscaucasian region to the territories of the northern coast of the Black Sea and to the Crimea.